

DVIKALBYSTĖ, KALBŲ SĄVEIKOS. LIETUVIŲ KALBA

VYTAUTAS ŠERNAS

SOCIALINĖS IR PEDAGOGINĖS-PSICHOLOGINĖS DAUGIAKALBYSTĖS PROBLEMOS

Tarybų Sąjungoje yra 127 kalbos: 36 iberų-kaukazičių, 25 tiurkų, 24 indoeuropiečių, 22 mongolų, tungusų, mandžiūrų, 20 finougrių. Žinoma nemaža valstybių (Kanada, Šveicarija, Indija, Belgija, Kinija, Indonezija, Puerto Rikas, Turkija ir kt.), kuriose įvairios tautos kalba savo kalba (valstybės daugiautės, bet tautos vienkaltės). Tarybų šaliai irgi būdinga regioninė vienkaltystė. Rusai sudaro apie pusę Tarybų šalies gyventojų: 52,4 %, t. y. 137 397 000 iš 262 085 000 (1979 m.). Tarp dvikalbių – rusų 3,6 % (Вестник 1980, 41, 42).

Yra ir daugiakalbystė¹, kai vienoje respublikoje, pavyzdžiui, Tarybų Lietuvoje, funkcionuoja keli jos tipai: lietuvių – rusų, rusų – lietuvių, lietuvių – lenkų, lenkų – lietuvių ir pan.

Norint tirti daugiakalbės respublikos kalbų sąveiką, reikia atsižvelgti į jų socialinius ir pedagoginius-psichologinius² reiškinius, dėsningumus, ypatumus.

Kai kurios socialinės daugiakalbystės problemos. Jos senos kaip ir pati žmonija. Per septyniasdešimt metų Tarybų šalyje čia jau daug pasiekta: X partijos suvažiavime, V. Leninui dalyvaujant, buvo patvirtinta Rusijos tautų švietimo programa, pagal kurią atsirado prielaidos atskirų tautų ir tautelių kultūrai, kalboms augti, išsiplėtė šių kalbų vartojimo sferos; dokumentacija gimtąja kalba buvo tvarkoma visose liaudies ūkio šakose, gamyklose; pareikalauta į atsakingus postus skirti žmones, gerai mokančius vietinių gyventojų kalbą, žinančius jų psichologiją ir būdą. Įvairiomis kalbomis pradėta leisti grožinė, mokslo populiarinamoji literatūra, publicistika, periodika. Visa tai padėjo suklestėti gimtajai kalbai. Tačiau šiandien, prieš priimant įstatymą dėl valstybinės lietuvių kalbos, buvo susidariusi visai kita padėtis: gimtosios kalbos vartojimo sferos buvo labai susiaurintos, vadovai galėjo jos nemokėti ir kt. „Nacionalinių santykių praktikai daug skolinga mūsų teorinė mintis. Juk tai faktas, draugai, kad, užuot aktyviai tyrę realius reiškinius naciona-

¹ Terminu „daugiakalbystė“ (rus. многоязычие, vok. Mehrsprachigkeit, angl. multilingualism, pranc. polyglossie) nusakome praktinį (ne teorinį) kelių kalbų vartojimą įvairiais tikslais (klausymas, kalbėjimas, rašymas, skaitymas, vertimas arba visos kalbinės veiklos rūšys kartu paėmus). Esant reikalui, daugiakalbystę galima skirstyti į trikalbystę, keturkalbystę ir t. t. Kalbėdami apie 3–4 kalbų mokymąsi mokykloje, mes sąlygiškai taip pat vartojame terminą „daugiakalbystė“ (mokyklinė, ne sociologinė). Užsienyje daug autorių vartoja terminą „dvikalbystė“ (nepriklausomai nuo kalbų skaičiaus). Turbūt labiausiai dvikalbystės sąvoka paranki nagrinėjant tik dviejų kalbų istorinius, genetinius ir struktūros santykius.

² Galimi ir kiti požūriai: istorinis, geografinis, sociologinis, lingvistinis, grafinis (pagal rašto atsiradimą) ir kt.

linių santykių sferoje [...], kai kurie mūsų visuomenės mokslų specialistai ilgą laiką kūrė „sveikinamojo“ pobūdžio traktatus, kurie kartais labiau primindavo pakilius tostus, negu rimtus mokslinius tyrimus. Reikia pripažinti, kad klaidos, daromos nacionalinių santykių srityje, jų apibrėžimo likdavo šėšelyje arba apie jas buvo nepriimta kalbėti“ (Gorbačiovas 1987 01 27).

Visuomeninių mokslų trūkumai tiriant nacionalinius santykius būdingi ir sociolingvistikai, socialinių daugiakalbystės problemų analizei:

1. Tarybų šalies nacionalinėms mažumoms, kurios sudaro pusę (47,5 %) visų šalies gyventojų (1979 m. surašymo duomenys), be gimtosios kalbos, reikia mokėti rusų kalbą, o rusams, lenkams ir kt. mažumoms, gyvenančioms Lietuvoje, gerai mokėti valstybinę lietuvių kalbą. TSRS liaudies švietimo sistema pasiekė tai, kad lietuviai gerai išmoksta rusų kalbą. Bet nelietuviškose Lietuvos mokyklose kol kas labai blogai išmokoma valstybinė lietuvių kalba. Tačiau kokio dvikalbystės tipo mes siekiame: 1) adekvataus dviejų (*A* ir *B*) kalbų paralelinio vartojimo; 2) kalbų asimiliacijos, kai *A* kalba užleidžia vietą *B* kalbai; 3) kalbų mišimo, kai iš *A* ir *B* kalbų pasidaro naujos kalbos sistema? Šiuo klausimu šalyje nėra bendros nuostatos. 1950–1965 metais vyko kampanija – per žurnalą „Русский язык в национальной школе“ ir kt. kanalais – siekti kalbų mišimo dvikalbio sąmonėje, tačiau nuo sudarkytos *A* ar *B* kalbos kenčia gamyba, sutrinka komunikacija, operatyvus informacijos perteikimas ir ypač pačios kalbos.

Buvo pastebėta ir kita dvikalbystės kryptis: kalbų asimiliacija. Dar septintojo dešimtmečio pradžioje 60–70 % apklaustų komių, marių, mordvių, udmurtų, osetinų, čečėnų, buriatų, ingušų, kabardinų laisvai mokėjo gimtąją ir rusų kalbą (Дешериев 1973, 93).

1959, 1970, 1979 m. gyventojų surašymo duomenys rodo, jog vis mažiau atskirų tautelių gyventojų savo tautybės kalbą nurodo kaip gimtąją kalbą, plg. (atitinkamai pagal surašymo metus): 54,9 %–51,3 %–43,1 % evenkų; 93,9 %–81,6 %–78,3 % čiuokčių; 81,4 %–58%–46,4 % evenkų; 86,3 %–69,1 %–55,8 % nanajų; 76,3 %–49,5 %–30,6 % nivchų. Tačiau buvo susigriebta ir 1980 m. priimtas TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Apie priemones dėl tolimesnio ekonominio ir socialinio Šiaurės tautybių gyvenamųjų rajonų vystymo“. Šiame nutarime kalbama ir apie būtinybę įvairių priemonių, kurios padėtų ugdyti Šiaurės tautų kalbas, lingvistiškai ir sociologiškai tirti jų rašto tvarkymą. Taigi tarybinė vyriausybė atmetė ir asimiliacinę dvikalbystę, nes „nacionaliniai santykiai mūsų šalyje – tai gyvas realaus gyvenimo klausimas. Mes turime būti nepaprastai atidūs ir taktiški visose srityse, kurios liečia žmonių nacionalinius interesus ir nacionalinius jausmus“ (Gorbačiovas 1987, 54). Verti dėmesio Č. Aitmatovo žodžiai: „...kai kurie amžinai skubantys sako, kad nereikalingos nacionalinės kalbos [...], ragina greičiau susiliesti. Toks nacionalinis nihilizmas, nors ir slepiamas po internacionalizmo mėgdžiojimu, iš tiesų yra dar reakcingesnis, negu pats nacionalizmas [...]. Pasaulis gražus tuo, kad jis įvairiakalbis ir daugiaveidis. Tokį jį sukūrė pati gamta“ (Известия 1987 06 20). Kiekviena tauta nori gyventi, išlaikyti savo kalbą. Asimiliacinė politika būdinga kapitalistiniam pasauliui, „panašiam į malūną“, kuris sumala nacionalinius skirtumus (žr. Leninas 1959, 34). Lenininei kalbų poli

tikai svetima asimiliacinė dvikalbystė, asimiliacinė politika. Ir tai didžiulis Tarybų valdžios, jos lenininės kalbų politikos laimėjimas, šalies kultūros lobis, pasididžiavimas. Dar V. Leninas nurodė, jog, nagrinėjant kalbų politikos klausimą, negalima supriešinti nacionalinio ir bendranacionalinio, reikia derinti juos abu (Leninas (M., 1982). T. 45. P. 240). Ugdyti meilę savo tautai, savo kalbai nėra nacionalizmas.

Priimtina trečioji dvikalbystės kryptis: adekvatus *A* ir *B* kalbų paralelinis vartojimas, tačiau kiekvienos pagal paskirtį: sakykim, lietuvių kaip valstybinės kalbos – respublikoje, o rusų – kaip bendravimo tarp TSRS tautų. Būtinės sociologų, pedagogų, psichologų suderintos pastangos kryptingiau formuoti šio tipo dvikalbystę tarp respublikos gyventojų. Švietimo, kultūros ir gamybinės įstaigos, įmonės ir organizacijos turėtų visokeriopai talkininkauti tokiai mokslininkų sukurtai koncepcijai realizuoti, o kartu būtina užkirsti kelius kalbų mišimui žmonių sąmonėje.

2. Dvikalbystė gali būti viapusė (*A* gyventojai dvikalbiai, *B* – vienkaliai) ir dvipusė, kai *A* ir *B* gyventojai dvikalbiai. 1979 m. surašymo duomenys rodo, jog rusų kalbą kaip antrąją Lietuvos TSR teritorijoje laisvai moka 48 % gyventojų, iš jų 52,2 % lietuvių, 61 % lenkų, 44,9 % baltarusių, 46,3 % ukrainiečių, 29,8 % žydų, 34 % latvių, 49,7 % totorių, 35 % čigonų, 65,4 % kitų respublikoje gyvenančių tautinių mažumų. Lietuvių kaip gimtąją ir antrąją kalbą laisvai moka 85 % gyventojų: gerai ją moka 55,8 % latvių, 45,5 % čigonų, 36 % rusų, 32,5 % žydų. Iš viso kitataučių dvikalbių gyventojų yra 28,1 %.

Mūsų respublikoje daugiau vyrauja viapusė dvikalbystė: net 52,2 % lietuvių laisvai moka rusų kalbą, kai tuo tarpu rusai (36 %), lenkai (11,6 %), baltarusiai (12,9 %) ir ukrainiečiai (15,5 %) net 1,5–3–4 kartus mažiau moka vietinių gyventojų kalbą. Matyt, Lietuva svetinga atvykėliams, kaip ir jų kultūrai (Liekis 1987 12 12). Prisimintini ir šie V. Lenino žodžiai: „Kadangi nacionalizmo liekanos yra savotiška gynimosi nuo didžiarusiško šovinizmo forma, tai ryžtinga kova su didžiarusišku šovinizmu yra tikriausia priemonė nacionalistinėms liekanoms įveikti“ (Leninas 1978, 334–335). Kaip rodo TSKP CK organizuotos sąjunginės konferencijos „Nacionalinių santykių raida brandaus socializmo sąlygomis“ medžiaga, reikia ne tik gerai išmokti rusų kalbą kaip TSRS tautų bendravimo priemonę, bet ir siekti, kad „rusai ir kitų tautybių atstovai, baigiantieji respublikos mokyklas, gerai mokėtų pagrindinės tautybės kalbą (žinotų, jaustų ir toleruotų jų psichologiją, buitį ir kultūrą. – V. Š.). Tai leis juos aktyviau panaudoti liaudies ūkyje, partiniame, valstybiniame aparate ir kultūros srityje“ (Воспитывать ... 1982, 52). Tas taip pat turi didelę reikšmę gerinant internacionalinį patriotinį respublikos gyventojų auklėjimą tarpusavio pagarbos, tolerancijos dvasia. Padėti formuoti abipusę dvikalbystę kviečia ir 1987 m. pavasarį priimtas LKP CK nutarimas „Dėl priemonių nacionaliniams santykiams respublikoje tobulinti ir internacionalinio ir patriotinio auklėjimo efektyvumui didinti“, kur tarp kitko sakoma: „Visapusiškai padėti [...] išmokti lietuvių kalbą tiems respublikos gyventojams, kurie dar nemoka“ (Tiesa, 1987 04 02). Ši mintis įtvirtinta ir įstatyme dėl lietuvių kaip valstybinės kalbos.

Priimtina abipusės dvikalbystės kryptis, kai kontaktuojantieji moka vienas kito kalbas. Norint pasiekti, kad respublikos kitataučiai išmoktų lietuvių kalbą

būtina: formuoti lietuvių kalbos poreikių sistemą; parengti ir išleisti lietuvių kalbos kaip negimtosios vadovėlius savarankiškai mokytis ir prie jų pateikti atitinkamą fonochrestomatiją; įpareigoti leidyklas periodiškai aprūpinti respublikos gyventojus žodynais ir žodynėliais (lietuvių – rusų ir kt.); padidinti lietuvių kalbos mokymo laiką rusų ir lenkų vidurinėse mokyklose, sulyginanti jį su valandų skaičiumi, skiriamu rusų kalbai lietuvių mokyklose; pradėti rengti lietuvių kalbos ir literatūros mokytojus rusų ir lenkų mokykloms; pradinėse klasėse leisti lietuvių kalbą dėstyti tik lituanistams; siekti, kad baigusieji respublikos bazinės mokyklas kitataučiai galėtų toliau PTM, technikuose ir aukštosiose mokyklose pagrindinius dalykus mokytis lietuvių kalba; skatinti rašyti disertacijas iš lietuvių kalbos ir literatūros mokymo metodikos rusų ir lenkų mokyklose; atidaryti rusų ir lenkų mokyklas su sustiprintu lietuvių kalbos mokymu. „Czerwony sztandar“, „Tėvynės šviesos“, „Komjaunimo tiesos“, „Sovietskaja Litva“, „Švyturio“ ir kt. redakcijos turėtų plačiau propaguoti lietuvių kalbos mokymąsi tarp respublikos lenkų ir rusų, padėti formuoti šios kalbos mokymosi motyvus ir poreikius, pateikti metodinių rekomendacijų.

3. Pagal K. Garšvos ir J. Trifonovo 1985–1986 m. surinktus duomenis, iš 1075 apklaustųjų 78,2 % nurodė nori išmokti rusiškai kalbėti, skaityti ir rašyti, 6 % – skaityti ir rašyti, 11,8 % – vien susikalbėti. 73,2 % rusų nurodė poreikį išmokti lietuviškai kalbėti, skaityti, ir rašyti, 3,4 % – vien skaityti ir rašyti, 18,6 % – vien susikalbėti ir 4,6 % neatsakė. Pateikti duomenys rodo, jog pagrindinis rusų kalbos mokymo tikslas bendrojo ir specialaus lavinimo respublikos vidurinėse mokyklose turėtų būti kompleksiškas: mokyti ne vien šnekamosios kalbos, kaip rekomenduojama dabartinėje rusų kalbos V–IX klasių programoje mokykloms su lietuvių dėstomąja kalba, bet ir skaityti, ir rašyti. Toks pat tikslas turėtų būti keliamas ir lietuvių kalbos programose mokykloms rusų ir lenkų dėstomąja kalba.

4. Kuriant tautinę mokyklą, būtina nedelsiant plėsti trikalbystės tyrimus. Įtraukti į juos ne vien pedagogus, bet ir psichologus, fiziologus ir sociologus. Mat respublikos, šalies ir pasaulio mokslininkai griežtai pasisako prieš antrosios, trečiosios kalbos mokymą, kol mokinių psichikoje neįsitvirtino gimtoji kalba, kol ji netapo bendravimo priemone, kol nepradėta mokytis rašytinės gimtosios kalbos (žr. Jacikevičius 1970, 27, 51, 80, 250, 255; Русский язык в национальной школе 1987, 21; Вайнрайх 1979, 129–131, 139–142; Balčikonis 1978, 106; Daukšytė 1980, 141; Laužikas, Ulvydas, Vabalas-Gudaitis, Komenskis, Sauvugeot ir kt.). Kiek teko pastebėti tiriant kelių kalbų mokymą, trijų kalbų mokymasis ankstyvojoje vaikystėje gali sukelti įvairių nepageidautinų fiziologinių, psichinių reiškinių, ypač tarp silpnesnės psichikos, sveikatos, lėtesnio augimo ir kt. mokinių: maišomos kalbų abėcėlės rašant, mokinių psichikoje painiojamos sąvokos, kalbų sistemos. Ši stichinė daugiakalbystė trukdo mokytis rusų, gimtosios ir kitų kalbų. Kartu tai gali sukelti mokinių mikčiojimą, sulėtinti vaikų psichikos, pažintinių gebėjimų ugdymą, nes vaikas daug jėgų ir laiko turi skirti naujai, interferuojančiai medžiagai įsisąmoninti. Ir dar: kiek pastangų pareikalaus iš mokytojo ir vaikų, kad išsaugotų atmintyje per kalbų pamokas įgytą informaciją?! O kokią praktinę reikšmę vaiko asmenybei formuoti turės tai, kad jis pradinėse klasėse, sakykim, išmoks 200 rusų

ar kitos kalbos žodžių? Vienintelis privalumas galėtų būti tik tai, kad lengviau išmokstamas taisyklingas svetimos kalbos tarimas. Ar ne daugiau naudos duotų intensyvus užsienio kalbų kursas, sutelktas V–XII klasėse?..

5. Norėdami išmokyti kelių kalbų, kartais deramai nebeišmokom jokios: nei gimtosios, nei rusų. Mokiniai ne vien nemoka rišliai reikšti savo minčių, bet ir lieka mažaraščiai. Tai ypač būdinga tų lietuviškų mokyklų mokiniams, kur stipri rusų ar lenkų kalbinė aplinka. Pavyzdžiui, vienos Vilniaus PTM I kurso moksleiviai rašė paprasčiausią IX klasės lietuvių kalbos diktantą, kuri mokytojas įvertina taip: 22 vienetai ir 4 dvejetai. Trejetui ar ketvertui niekas neparašė. Matyt, rusų ar lenkų kalbinės aplinkos lietuvių mokyklų moksleiviams būtina sustiprinti lietuvių kalbos mokymą, sudaryti sąlygas lankyti atitinkamus lietuvių kalbos fakultyvus ir pan.

6. 1913 m. V. Leninas straipsnyje „Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu“ rašė: „Pašalinti visokią feodalinę priespaudą, visoki nacijų engimą, visokias vienos nacijos arba vienos kalbos privilegijas yra neabejotina proletariato, kaip demokratinės jėgos, pareiga“ (Leninas 1983. T. 24. P. 128). Pagal išleistų knygų skaičių mūsų respublika labai atsilieka nuo šalies vidurkio, RTFSR, Estijos ir kitų respublikų (plg.: 1985 m. TSRS išleido 778 knygas 100 gyventojų, RTFSR – 1206, Latvijos TSR – 664, Estijos TSR – 1131, o Lietuvos TSR tik 612). Lietuvos TSR atsilieka ir periodikos leidinių, mokslinių knygų ir brošiūrų leidimu (žr. Liekis 1987 12 12). Be to, rajonų, pav., Alytaus, Raseinių ir kt., bei kai kurių miestų knygynai užversti lietuvių rašytojų knygomis rusų kalba, kurias mažai kas perka, tačiau ir labai norėdamas negausi šių autorių veikalų lietuvių kalba. Knygos leidžiamos ir platinamos nepakankamai atsižvelgiant į jų paklausą. Jei RTFSR 1988 m. turėjo išleisti 160 spaudos lankų apimties 16 užsienio kalbų mokymo rinkinių, tai Lietuvos TSR tik vieną (kas 3–5 metai) 5 spaudos lankų apimties, ir tai rotaprintu. Šie ir panašūs dalykai sudaro tam tikrą disonansą, pažeidžia V. Lenino priesaką proletariatui kaip demokratinei jėgai – pašalinti „vienos nacijos arba vienos kalbos privilegijas“, neigiamai atsiliepia internacionalinių jausmų ugdymui. Nė minutės negalime užmiršti, „kad mes gyvename daugianacionalinėje valstybėje, kur visi ekonominiai ir socialiniai, kultūriniai, teisiniai sprendimai visada tiesiogiai paliečia ir nacionalinį klausimą. Veikime leniniškai: maksimaliai vystykime kiekvienos nacijos, kiekvienos Tarybų Sąjungos tautos potencialą“ (Gorbačiovas 1987, 54). Stipri tauta – stipri valstybė!

Kai kurios pedagoginės-psichologinės daugiakalbystės problemos. Atkreipsiu dėmesį į pačius svarbiausius klausimus, mokant kelių kalbų.

1. Poligloto psichikoje kalbos reiškiniai, pagal L. Ščerbą, sudaro tam tikras asociacijų sistemas, kurios tarpusavyje gali santykiauti nevienodai: 1) abi kalbos sudaro dvi atskiras autonomines asociacijų sistemas, kurios viena su kita neturi ryšio (autonominės mąstymo sritys, gryna dvikalbystė); 2) susidaro viena bendra, nediferencijuota, mišri asociacijų sistema. Šiuo atveju „kiekvienas kalbos elementas turi [...] savo tiesioginį ekvivalentą kitoje kalboje, vertimas kalbantiesiems nesudaro jokie sunkumo [...]

Gal netikslu būtų sakyti, kad žmonės, apie kuriuos kalbame, moka dvi kalbas: jie moka tik vieną, tačiau ši kalba turi dvi raiškos formas, ir naudojama tai viena, tai kita“. (Щерба 1958, 48). Ši daugiakalbystės forma sukelia kalbų interferenciją individo psichikoje.

Praktika rodo, jog stichinė daugiakalbystė paprastai būna mišri. Jos sąlygomis išmokusių kalbės šneką pilną leksikos, sintaksės, tarties svetimybų. L. Ščerba pripažįsta vienintelį mišrios daugiakalbystės apribojimo būdą – „sąmoningą rėmimąsi mokinių gimtąja kalba“ (Щерба 1958, 57). Taigi pedagoginis daugiakalbystės formavimas glaudžiai susijęs su vienos kalbos vidinių dėsningumų ir taisyklių perkėlimu (interferencija ir transpozicija) kitai kalbai tarties, leksikos, frazeologijos, gramatikos, rašybos, grafikos, punktuacijos bei stilistikos srityje (žr. Взаимодействие... 1971; Шарнас 1976, 150–189; Šernas 1979, 35–39 ir kt.).

Taigi kalbų mokymas(is) respublikoje turėtų padėti formuoti sąmoningą, koordinuotą daugiakalbystę, užtvirti kelius stichinei daugiakalbystei moksleivių, studentų psichikoje, tačiau to faktiškai dabar nėra. Tuo įsitikiname, paanalizavę lietuvių, rusų, užsienio ir kt. programas, vadovėlius.

2. Moksleiviui, studentui greičiau išmokti kitas kalbas (87 lietuvių, rusų ir užsienio kalbų mokytojų nuomone) padeda: sugebėjimas pasinaudoti potencialiu žodynu, kai nežinomi, išvestiniai žodžiai suprantami pagal išmokus šios kalbos pagrindinius žodžius (taip mano 76 % apklaustųjų mokytojų); tarptautinė leksika (82,7 %); operatyvus naudojimas žodynu (74,8 %); vaizdžioji kalba, sugebėjimas ją išsiugdyti (50,8 %); sakinių nagrinėjimo patirtis (74,8 %); nepakantumas kalbiniams trūkumams (77,3 %); mokinių atminties ugdymas (89,3 %); vertimo įgūdžiai (68 %); sugebėjimas logiškai mąstyti (89,3 %); konspektavimo (68 %) ir recenzavimo (65,3 %) įgūdžiai; skaitymo technika ir suvokimas (88 %); raiškiojo skaitymo įgūdžiai (78,7 %); korekcijos ir autokorekcijos taikymas (77,3 %); rašymo technikos įgūdžiai (90 %); ortografinis pastabumas (88 %) ir kt.

Kovoti su kalbų interferencijos reiškiniais, kaip rodo minėtų lietuvių, rusų ir užsienio kalbų mokytojų atsakymai, padeda kalbinių sistemų, reiškinų praktiškas sugretinimas; vertimai iš lietuvių į kitas arba iš kitų į lietuvių kalbą; situaciniai pratimai; pratimai tik viena kalba; modeliavimo taikymas; kontrastiniai, fonetiniai, stilistiniai pratimai; visokeriopa teksto analizė. Naujos kalbos vidaus sistemos reiškinų interferenciją įveikti padeda piešiniai (sakykim: замо́к ir замо́к).

3. Atžvalga į šiuos lingvodidaktikos principus, jų taisykles, būdingus gimtosios, rusų ar užsienio kalbos mokymuisi (plačiau žr. Шарнас 1976, 100–190):

funkcinį euristinį, reikalaujantį: a) kurti mokymo sistemą, remiantis funkcinę gramatiką, kalbos minimumu, plačiai taikyti įvairius euristinius mokymo būdus, algoritmus, schemas; b) derinti sąmoningą ir intuityvų kalbos mokymąsi, siejant su pasąmonės sfera; c) rūpintis nagrinėjamų kalbos reiškinų pasikartojimu pratimuose ir palaipsniui jų pratimų sunkinimu;

integracijos principą, kuris rodo, jog būtina kompleksiskai pagal konkrečius tikslus mokyti kalbos, nuolat atsižvelgiant į įvairių kalbinės veiklos rūšių ir kalbos lygių tarpusavio ryšius ir sąlygotumą, panaudoti ir ugdyti įvairius mokinių pažintinius sugebėjimus: mąstymą, vaizduotę, emocijas, valią, dėmesį, atmintį

(regimąją, girdimąją, motorinę; trumpalaikę ir ilgalaikę); pastoviai derinti deduktivų ir induktivų naujos kalbinės medžiagos įvedimą ir jos sisteminimą, ugdyti kalbos igūdžius;

teigiamos nuostatos sudarymo principą, reikalaujantį sudaryti tris nuostatos sukūrimo ir reguliavimo lygius:

a) kognityvinį (pažintinį) susijusį su interiorizuotais vertybiniais tikslais, prasmine moksleivio ar studento nuostata, b) teigiamų emocijų, afekto, mažoro (nuolatinio teigiamo pasirengimo veiklai) būklę ir c) veiklą (kūrybinę, kalbinę, proto, mokomąją ir kt.), kada žmogus su malonumu įgyvendina savo tikslus, sumanymus (žr. Šernas, Ramoškienė 1987, 168–177; Šernas 1987, 110–112);

situacinį teminį principą, reikalaujantį laiduoti, kad būtų sukuriamos ir panaudojamos mokomosios ir natūralios bendravimo situacijos, kryptingai turtinama kalba ir dvasinis asmenybės pasaulis pagal numatytas temas;

atžvalgą į kalbų ir kultūrų sąveiką mokant, pagrįstą atitinkamomis teorijomis (Шярнас 1976, 150–188).

Sociologinių problemų nagrinėjimas rodo, ką reikia tobulinti, toliau gerinant kalbų funkcionavimą respublikoje. Pedagoginių ir psichologinių problemų analizė atveria realius kelius formuoti individo sąmonėje suderintai, koordinuotai daugiakalbystei, siekiant greičiau išgyvendinti Lietuvoje labai paplitusią stichinę, mišrią daugiakalbystę.

LITERATŪRA

- Leninas V. Nacionalinės politikos ir proletarinio internacionalizmo klausimai. V., 1959.
- Leninas V. TSKP apie proletarinį internacionalizmą. V., 1978.
- M. Gorbačiovo kalba TSKP CK sausio plenumo // Tiesa, 1987. Sausio 27.
- Gorbačiovas M. Spalis ir persitvarkymas: revoliucija tęsiasi. V.: Mintis, 1987.
- Balčikonis J. Rinktiniai raštai. V., 1978. T. 1. P. 106.
- Daukšytė J. Lietuvių ir rusų kalbų mokėjimo lygio, kaip ankstyvosios ir vėlyvosios dvikalbystės formavimosi rezultato, palyginimas // Mokymo ir auklėjimo klausimai. V., 1980. P. 77–78.
- Jacikevičius A. Daugiakalbystės psichologija. V.: Mintis, 1970.
- Liekis A. Spauda ir kultūra // Literatūra ir menas, 1987. Gruodžio 12.
- Šernas V. Brolybės ir draugystės kalba // Komunistas, 1983. Nr 10. P. 25–28.
- Šernas V. Kai kurie pedagoginiai ir sociologiniai kalbų mokymo aspektai daugiakalbystės sąlygomis // Socialinės lingvistikos problemos: Lietuvių kalbotyros klausimai, XIX. V.: Moks-
las, 1979. P. 35–40.
- Šernas V. Teigiamos nuostatos sudarymo pedagoginiame procese principas // Harmoningai išsivysčiusios visuomeniškai aktyvios studento asmenybės ugdymas vykdant TSKP XXVII suvažiavimo nutarimus. V., 1987. P. 110–112.
- Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 45.
- Вестник статистики. 1980. № 7. С. 41, 42.
- Взаимодействие языков в процессе обучения / Под ред. В. Шярнаса. Вильнюс, 1971.
- Воспитывать убежденных патриотов-интернационалистов. М., 1982.
- Дешериев Ю. Развитие национальных языков и языка межнационального общения // Коммунист. М., 1973. № 1.
- Русский язык в национальной школе (проблемы лингводидактики). / Под ред. Н. М. Шанского и М. З. Бакеевой. М.: Педагогика, 1977.

Шярнас В., Рамошкене А. Принцип создания педагогической установки как основа развития самостоятельной учебной деятельности // Науч. тр. вузов ЛитССР. Педагогика. Т. 22. 1987. С. 168–179.

Шярнас В. Очерки по лингводидактике. Вильнюс: Мокслас, 1976.

Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Л., 1958. Т. 1.

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ МНОГОЯЗЫЧИЯ

Резюме

На основе исследования, анализа социальных явлений в республике и стране делается несколько выводов, важных для дальнейшего функционирования дву- и многоязычия среди населения республики, корректировки создавшегося состояния (конкретные цели и задачи обучения русскому, литовскому как второму; необходимость исследования раннего массового трехязычия; необходимость корректировки издательской работы, оказавшейся в Литве на более низком уровне, чем в других республиках, и др.). В статье выдвигаются и некоторые, наиболее важные, педагогико-психологические положения, имеющие большое теоретическое и практическое значение для согласованного, координированного изучения нескольких языков (учет принципов лингводидактики, использование филологического и культурного опыта обучаемых и др.).